

ИҚТИДОРЛИ ЎҚУВЧИЛАР БИЛАН ИШЛАШДА ПЕДАГОГИК ШАРТЛАР ВА КАСБИЙ ТАЙЁРГАРЛИК

Кенжабоева Нигора Мамаюсуфовна

Сурхондарё вилояти педагогларни янги методикаларга ўргатиш миллий маркази доценти,
 педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация: Мақолада иқтидорли ўқувчилар билан ишлашнинг педагогик шартлари ҳамда омиллари, жараёнлари, шунингдек, иқтидорли ўқувчилар билан ишлашга лаёқатли ўқитувчиларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш масалалари ҳақида фикр-мулоҳазалар келтирилган.

Таянч сўз ва тушунчалар: иқтидорли ўқувчи, таълим жараёни, омил, бошқарув фаолияти, ижодий фикрлаш, иқтидор, ривожланиш салоҳияти.

Маълумки, эркин ва мустақил фикрловчи, дунёқараши кенг, ижодкор, миллий мафкурамизга садоқатли бўлган интеллектуал салоҳиятли баркамол шахсни шакллантириш фан-техника ва технологияларининг энг сўнгги ютуқларидан таълим-тарбия соҳасида кенг фойдаланишни тақозо этади ва бу билан жаҳон андозалари талабларига тўлиқ жавоб берадиган рақобатбардош кадрлар тайёрлашга эришилади. Узлуксиз таълим тизимининг қуйи босқичлариданок ўқувчиларнинг имкониятлари ва қизи– қишларини аниқлаш ва таълим мазмунини шу асосда ташкил этиш мақсадга йўналтирилган фаолиятнинг ривожланишини таъминловчи, интеллект ва билимларни рўёбга чиқарувчи асосий омиллардан биридир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ёшларни маънавийахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори[2] билан тасдиқланган чора-тадбирлар дастурида иқтидорли ўқувчилар билан ишлашга доир қуйидаги вазифалар белгилаб берилган:

умумий ўрта таълим муассасаларида ҳафтанинг бир кунини “ўзини ўзи ривожлантириш куни” деб эълон қилиш;

ўқувчиларнинг қизиқиш ва қобилиятларидан келиб чиққан ҳолда, машғулотларни ташкил этиш ва ўтказиш;

ўқувчилар томонидан ишлаб чиқилган ишланмалар ва ижод намуналари кўргазмаларини ташкил этиш ҳамда уларни рағбатлантириш;

ёшларга ҳар томонлама ўрнатилган бўладиган “Замонамиз қаҳрамони” образларини яратиш ва тарғиб қилиш ва ҳоказо.

Иқтидорли ва иқтидорли болаларни барвақт аниқлаш, ўқитиш ва тарбиялаш таълим тизимини такомиллаштиришнинг асосий вазифаларидан биридир. Бироқ, ностандарт хулқ-атвори ва фикрлаши намоён бўлган болалар билан ишлаш учун ўқитувчиларнинг психологик тайёргарлиги даражасининг этарли эмаслиги уларнинг шахсий фазилатлари ва барча фаолиятига этарли даражада баҳо бермасликка олиб келади. Кўпинча иқтидорли ўқувчининг ижодий фикрлаши меъёрдан четга чиқиш ёки негативизм сифатида қаралади.

Дунёнинг кўплаб мамлакатларида ўтказилган тажрибалар таълим тизимини қайта қуриш, ўқитувчининг иқтидорли болага муносабатини ўзгартириш, унинг истеъдодини тўсиб қўювчи тўсиқларни бартараф этиш нақадар қийин эканлигини ишончли кўрсатди.

Иқтидорли ўқувчиларкатталарнинг ёрдамига, алоҳида эътибор ва йўл-йўриқларга муҳтож эмас, деган фикр бор. Бироқ, шахсий хусусиятлар туфайли бундай ўқувчилар ўзларининг фаолияти, хатти-ҳаракати ва тафаккурини баҳолашга энг сезгир бўлиб, улар ҳиссий стимулларни қабул қиладилар ва муносабатлар ва алоқаларни яхшироқ тушунадилар.

Иқтидорли ўқувчи нафақат ўзига, балки атроф-муҳитга ҳам танқидий муносабатда бўлишга мойил. Шунинг учун иқтидорли ўқувчиларбилан ишлайдиган ўқитувчилар умуман танқидга, хусусан, ўзларига этарлича тоқатли бўлишлари керак. Иқтидорли ўқувчиларкўпинча оғзаки бўлмаган сигналларни бошқалар томонидан ўзини ўзи қабул қилишнинг намоён бўлиши сифатида қабул қиладилар. Натижада, бундай ўқувчи чалғитадиган, безовталанадиган, доимо ҳамма нарсага муносабат билдирадиган таассурот қолдириши мумкин.

Иқтидорли ўқувчиларўзларига нисбатан жуда талабчан бўлиб, кўпинча ҳозирги вақтда амалга ошириш мумкин бўлмаган мақсадларни кўядилар, бу эса, ҳиссий безовталиққа ва хатти-ҳаракатларнинг беқарорлигига олиб келади. Бундай болаларда кўпинча қобилиятларни ривожлантириш нуқтаи назаридан ўзидан паст бўлган болаларга нисбатан тоқатсизлик мавжуд. Бундай ўқувчиларнинг бу ва бошқа хусусиятлари, улар ўзларини "маъқул кўрмаган" мавқега эга бўлганда, уларнинг ижтимоий мавқеига таъсир қилади. Шу муносабат билан ушбу позицияни ўзгартиришга эришиш керак ва бу биринчи навбатда ўқитувчиларнинг ўзларини иқтидорли ўқувчиларбилан ишлашга ўргатиш билан боғлиқ.

Ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги ўзаро муносабатлар кўпинча фақат меъёрий-ролли рецептлар (субъэкт-объэкт муносабатлари) асосида қурилади: "Бола мен билан ўқиш учун келди, мен ўқитувчи сифатида у билан ишлайман". Иқтидорли ўқувчиларучун бу услуб қабул қилиниши мумкин эмас. "Биз икки шахсмиз, эр юзидаги иккита ноёб инсонмиз (субъэкт-субъэкт муносабатлари), биргалиқда биз бу дунёни кашф қиламиз, кашф қиламиз" Бунинг учун эса, ўқитувчи ҳақиқатдан ҳам ўзини субъэкт сифатида билиши керак.

Ўқувчиларнинг ижодий салоҳиятини ривожлантиришга қаратилган ўқитувчи ўз-ўзини ривожлантириш ва ўзини ўзи фаоллаштириш, ўзига ишонч ва ўзини ҳурмат қилиш истаги билан ажралиб туради. Иқтидорли ўқувчиларбилан ишлайдиган ўқитувчилар меҳнатга ички мотивацияга эга. Улар ўқувчилар билан мулоқот қилишда самарали коммуникатив таъсир қилиш ўргатиш орқали эмас (бундай қилинг ва буни қилманг), балки уларнинг мақсадларини ижодий фаолиятдаги кичик ҳамкасбларининг ҳаётий мақсадлари ва кадриятларига "ўтиш" қилиш орқали амалга оширилади.

Ўқитувчининг касбий ва ижодий фаолиятини шакллантиришда икки томон ажралиб туради: касбий маҳоратни тарбиялаш ва унинг шахсиятини ривожлантириш. Агар ўқитувчи ҳам, давлат муассасалари ҳам касбий тайёргарлик ҳақида ўйлашса, демак, ҳар бир киши шахсий ривожланиш ҳақида кам фикрга эга. Аммо профессионалик ҳар доим индивидуал фазилатлар орқали амалга оширилади, бу инсоннинг ижодий салоҳиятини тўлиқ рўёбга чиқаришга имконини беради.

Иқтидорли ўқувчиларни билан ишлаш борасида ўқитувчиларни таёрлашда қуйидаги хусусиятларни ҳисобга олиш зарур:

ҳис-туйғуларга бойлиги,

маданиятлиги, интеллектининг ривожланганлиги,

мантикий фикрлай олиши, мақсадга интилувчанлиги,

билимга чанқоқлиги, касбий билимларни ўзлаштиришга қизиқиши,

муайян дунёқараш ва қадриятли йўналишларга эгаллиги,

ижтимоий фаоллиги,

касбий такомиллашишга интилиши,

мулоқотга киришувчанлиги,

ўз-ўзини тарбиялаш имкониятига эгаллиги,

ўзининг етуклик даражасини англаши кабилар.

Ўқитувчида иқтидорли ўқувчилар билан ишлаш ўқитувчининг креатив салоҳиятини ривожлантиришнинг муҳим компоненти эканлигини англаб етишга мотивацияни таркиб топтириш муҳим саналади.

Ўқитувчилар томонидан иқтидорли ўқувчилар билан ишлашга қўйиладиган қуйидаги талаблар ўзлаштирилиши лозим:

ўқувчининг индивидуал ўзига хосликларини аниқлаштириш;

индивидуал иш режаси асосида машғулотларни ташкил этиш (тьюторлик);

кичик гуруҳларда ўқув ишини ташкил этиш (фасилитаторлик);

ўқувчига индивидуал ёрдам кўрсатиш (менторлик);

лидерлик сифатларини шакллантириш;

ижодкорликка йўналтирилган дастурларни ишлаб чиқиш (эдвайзерлик);

эркин иштирок этиш| туридаги машғулотларни ташкил этиш;

ота-оналар билан ишлаш;

ўқувчилар ўртасида шахслараро муносабатларни шакллантириш ва ҳ.к

Умуман олганда, иқтидорли ўқувчилар билан ишлашга хос мутахассислар тайёрлаш қуйидаги жиҳатларни ўз ичига олиши лозим:

1. Педагогларнинг касбий ва шахсий позициясини шакллантириш. Иқтидорли болаларни тарбиялаш ва ривожлантиришнинг психологик, дидактик ва бошқа хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, улар билан ишлашга ўқитувчиларни тайёрлашнинг асосий талаби педагогик онгни ўзгартиришдир. Яъни, маълум бир ўқитувчи билан илгари шаклланган идрок, мулоқот ва хатти-ҳаракатлар (ўзаро таъсир қилиш усуллари) ва натижада ўқитиш ва тарбия усулларининг стереотипларини бузиш.

Айнан иқтидорли ўқувчилар хтиёрий ёки ихтиёрий равишда ўзларининг хатти-ҳаракатлари билан ностандарт вазиятларни яратиши мумкин, уларни ҳал қилиш учун илгари шаклланган "ўқитувчи" стереотиплари фойдасиз.

Демак, иқтидорли ўқувчиларбилан ишлашда ўқитувчи ўзига нисбатан рефлексив позицияни эгаллаши керак. Шундай қилиб, болалар билан ишлашнинг асосий психологик тамойилларидан бири "бошқасини қабул қилиш" тамойили бўлиб, унга кўра ўқитувчи дастлаб ўқувчини ўзининг аллақачон шаклланган хусусиятларига эга бўлган шахс сифатида қабул қилиши керак;

2. Педагоглар тарбиясининг мураккаб (психологик-педагогик ва касбий-шахсий) характери;

3. Маслаҳат ва тренинг тизимини яратиш. Айнан шу шаклда, ўқитувчиларни ўқитиш тажрибаси шуни кўрсатадики, уларнинг ишига халақит берадиган шахсий муаммоларини тушуниш осонроқдир. Ушбу шакл ўқитувчи учун зарур бўлган ўз-ўзини билиш, ўз-ўзини назорат қилиш кўникмаларини шакллантириш учун самарали, шунингдек, ўз-ўзини ривожлантириш зарурати;

4. Касбий маҳоратни ривожлантириш учун психологик-педагогик шарт-шароитларни (танлов, тўғараклар, секциялар тизими) яратиш;
5. Ўқитиш тартибларини демократлаштириш ва инсонпарварлаштириш, ижодий ва эркин таълим муҳитини яратиш;
6. Ўқитувчиларнинг таълим даражаси ва фаолият соҳаси
7. Ўқувчилар контингентининг хусусиятлари
8. Ўқитувчиларнинг касбий, касбий тайёргарлиги ва касбий тажрибаси:

Хулоса, иқтидорли ўқувчиларни аниқлаш, танлаш ва тарбиялаш борасида мамлакатимиз таълим тизимида амалга оширилаётган ишлар, жамият тараққиётини таъминлаш, ватанимиз иқтидорий салоҳиятни дунё миқёсида намоён этиш имконини беради.

Адабиётлар рўйхати:

1. Методические рекомендации по организации работы специалистов сферы общего образования по выявлению и сопровождению детей, проявивших выдающиеся способности. Авторы-составители: Яковлева Н.И., Иванова Т.С. и др. МОН РФ ГОУ ВПО Московский государственный областной университет.
2. Княгина Н., Янбарисова Д. Поддержка талантливой молодежи: опыт России и зарубежных государств. Образовательная политика. №1(71), 2016
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1993 йил 5 февралдаги «Ўзбекистон ўқувчи ёшларини рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-555-сон Фармони
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2008 йил 13 октябрда «Ўзбекистон иқтидорли ёшларини тақдирлаш ва моддий рағбатлантириш тўғрисида»ги 226-сонли қарори
5. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуни. Тошкент, 2020 йил 23 сентябрь, ЎРҚ 637.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 июндаги “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ 3775- сонли Қарори
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 3 майдаги “Иқтидорли ёшларни аниқлаш ва юқори малакали кадрлар тайёрлашнинг узлуксиз тизимини ташкил этиш чоратадбирлари тўғрисида”ги ПҚ4306-сонли Қарори
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 ноябрдаги “Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим-тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чоратадбирлари тўғрисида”ги ПФ 6108- сонли Фармони
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 ноябрдаги “Таълим-тарбия тизимини янада такомиллаштиришга оид қўшимча чоратадбирлар тўғрисида”ги ПҚ 4884-сонли Қарори
10. Антоньева Е.Е. «Концепция обучения.....». Вектор науки Тольяттинского Государственного Университета: Серия: Педагогика, психология.-№3(3).-2010. с.20-23.
10. Усманов Б.Ш., Тажиев М., Кодиров М.К., Бобохонов М. Подготовка вксококвалифицированных, конкурентоспособных кадров: проблемы, достижения, решения. Нучный вестник Самаркандского государственного университета. №5(99). -2016. с.182-189.